

A tudattalan lehetséges megközelítései Husserl fenomenológiájában

Megközelítések

Különböző gondolkodói korszakainak megfelelően Husserl életművében a tudattalan különböző megközelítéseit azonosíthatjuk be.¹ A legkorábbi, statikus fenomenológiai korszakban a tudattalan problémája az éber, figyelmes tudat fókuszát körülvevő háttérként, horizontként merül fel. A figyelem középpontjában álló tárgy köré szerveződő, atematikus értelemhálózatként. Idetartoznak az észlelt tárgy nem látott oldalai, kontextusa, a funkciójával kapcsolatos asszociációk stb.

A tudattalan egy másik aspektusa az időtudat kapcsán merül fel. Egyrészt az időtudat kiterjedt retencionális és protencionális, azaz aktuálisan nem tudatos fázisokat is magában foglaló struktúrájaként, másrészt a retroaktivitás jelenségén keresztül, mely utóbbi már a genetikus fenomenológiai elemzések körébe tartozik, de az időtudat problémájával szoros kapcsolatban áll. Eszerint a jelen fázisban aktuálisan tudatos tárgy vagy tartalom felismerhetőségét, megtapasztalhatóságát egy, két irányban is kiterjedt, atematikus időbeli horizont teszi lehetővé, amely alapvetően tudattalan. A későbbi, *Bernaui kéziratok*ban kifejtett időkonceptió értelmében pedig ez a retenciók és protenciók közötti oszcillációban, ide-oda mozgásban létrejövő, keletkező értelem dimenziója.²

A harmadik megközelítés, a genetikus fenomenológiai elemzések passzív szintézisről szóló tana, ezzel szoros összefüggésben áll. A témával kapcsolatos elemzéseiben, amelyek utólag az *Elemzések a passzív szintézisről* címen jelentek meg,³ Husserl kimondottan azt tematizálja, hogyan jön létre tapasztalati tárgy/értelem az éber tudat háta mögött zajló szintézisek eredményeként. Azaz, az affektusok és értelemképződmények kavargó sokaságából miként alakul ki egy egységes tárgy- és ténytudat. A tudattalan fogalma ebben az értelemben, a rögzülés előtti állapotban, az alakulófélben

1 | Marosán Bence négyféle lehetséges tematizálását azonosítja be a tudattalannak a husserli életműben. Lásd Marosán Bence Péter: Az individuális és a kollektív tudattalan fenomenológiájáról Freud, Jung és Husserl nyomán. *Magyar Filozófiai Szemle* 64 (1). 2020.

2 | Lásd Edmund Husserl: *Die bernaui Manuskripte über das Zeitbewusstsein (Husserliana XXXIII)*. Dordrecht-Boston, London, Kluwer 2001.

3 | Edmund Husserl: *Husserliana 11. Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten 1918–1926*. Edited by Margot Fleischer. Martinus Nijhoff, The Hague, Netherlands 1966. A továbbiakban HUA 11-ként hivatkozom rá.

lévő értelemkezdemények kavargó, egymásra tevődő sokaságát jelöli. Azt a történet, amelyet majd Merleau-Ponty vad értelemképződésnek nevez. A terjedelmes husserli életműben egy úgynevezett ösztöntan is kibontakozik, amely szintén kapcsolható a tudattalan témájához és a passzív genezishez. Végül pedig a generatív fenomenológia kontextusában is beszélhetünk egyfajta kollektív, interszubjektív tudattalannról.⁴

Meg kell azonban említeni, hogy Husserlt a tudattalan szó szoros értelmében vett kérdése nem igazán foglalkoztatta. A témát a fenomenológiai kutatások határterületének tartotta, és úgy gondolta, hogy értelmesen tárgyalni csak a tudat mélyreható, széles körű elemzése után lehetséges. Később azonban a genetikus fenomenológiai elemzések kapcsán újra szembesült a tudattalan problémájával, a passzív szintézisek elméletét azonban továbbra sem a tudattalan kérdéskörébe sorolta.⁵

Alexander Schnell úgy érvel, hogy ha a tudat husserli meghatározásából indulunk ki, a tudattalan elgondolására több lehetőség kínálkozik. A tudatot meghatározhatjuk immanens élményáramként, belső keletkezésként, amely tudatában van önmagának, vagy intencionális aktusok szövedékeként.⁶ Az első meghatározás, bár eléggé pontos, mégis túl tág, a második körben forgó, a harmadik, az *V. Logikai vizsgálódásban* kifejtett definíció viszont jó kiindulópont lehet ahhoz, hogy hozzáálssunk a tudattalan problémájának fenomenológiai kifejtéséhez. Eszerint a tudattalant nem intencionális aktusként kell elképzelnünk, hanem valami ettől különbözőként. A nem intencionális karaktert mutató élményeinkben vagy azokban, amelyekben akár csak időlegesen csődöt mond ez az intencionális működés. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a preintencionális, preperszonális testi-affektív szférában lezajló értelemképződésben. Husserl figyelmét természetesen nem kerüli el ez a témakör.

Időtudat és keletkezés

A keletkezés problémája a husserli filozófiában szorosan összefügg az idő kérdéskörével, az idő pedig elsősorban az élmények belső, immanens idejeként válik elemzés tárgyává.

Amint azt Husserl 1905-ös, *Előadások az időről* című könyvében olvashatjuk, az idő fenomenológiai problémája mindenekelőtt az időtudat eredetének és létrejövésének a

4 | Marosán: i. m. 81–83.

5 | Erre utal Eugen Finknek, Husserl legközelebbi asszisztensének a megjegyzése *Az európai tudományok válsága* XXI. mellékletében, melyben azt hangsúlyozza, hogy a tudattalant hiba lenne a tudat intencionális elemzéseinek a módszere alapján mintegy „elhomályosodott”, „felébreszthető” tudatként felfogni, vagy a tudatosság első stádiumaként elgondolni. Az a megközelítés, amely úgy kezeli a tudat jelenségeit és tudattalan manifestációit, mintha azok közvetlenül adottak lennének, naiv idealizmus, a fenomenológia pedig – írja Fink – „széttöri a tudat közvetlen adottságának a látszatát és egy újszerű, nehezen kivitelezhető tudományhoz vezet”, amelynek keretében csak fokozatos elemzések során tanulhatjuk meg meglátni, mi a tudat. A tudattalan kérdése csak ezután, ebből kiindulva vethető fel. – Vö. Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága II.* Atlantisz, Bp. 1998. 197–201; Lásd még Demot Moran: Husserl's Layered Concept of the Human Person: Conscious and Unconscious. In: *Unconscious between Phenomenology and Psychoanalysis*. Ed. Dylan Trigg and Dorothee Legrand. Springer 2017.

6 | Alexander Schnell: Reflections on the Phenomenological Unconscious in Generative Phenomenology. In: *Unconscious between Phenomenology and Psychoanalysis*. Ed. Dylan Trigg and Dorothee Legrand. Springer 2017. 26–27.

felmutatását foglalja magában.⁷ A vizsgálat tárgya az élmények immanens ideje, ez azonban csak azoknak az élményeknek az idejeként vizsgálható, amelyekhez hozzá tartozik. Ugyanakkor egy immanens tárgyiség ideje is, hiszen az élménynek mindig van egy tárgya, amelyre vonatkozik, és egy tartama, amely egyben e tárgy idejét képezi. Az időtárgyak mindig egy bizonyos megjelenési módban, ún. „lefolymódusban” adóttak.⁸ Ez nem tudat, viszont a tárgy ebben a lefolymódban bukkan fel. A lefolymódnak a változások egységet alkotó kontinuumai, olyan fázisok, amelyek nem oszthatóak sem pontszerű egységekre – nem bonthatóak például lineárisan egymásra következő pontszerű mostok sorára –, sem önmaguknál kisebb fázisokra, de ők maguk sem határolódnak el egymástól, hanem egymás kontinuumos folytatásai. A lefolymódusok két alapvető típusát különböztethetjük meg, az immanens időtárgy lefolymódjának kezdetét, amely mostként vagy jelenfázisként jellemezhető, és a lefolymód fázisok egy, ehhez a mosthoz képest korábbi kontinuumát, amely „állandóan bővülő múltak kontinuumata”. Ez utóbbit Husserl retenciónak nevezi.⁹ Ha végigmegyünk az időtárgy egész idői kontinuumán, akkor azt látjuk, hogy ez folyamatosan változik, pontosabban a lefolymód karaktere folyamatosan átalakul. Amint egy új most lép fel, az őt megelőző mostfázis elmúlttá változik át, az ezt megelőző mostfázisok sora pedig még inkább a múltba süllyed.

Az időtárgy felfakadásának kezdete, az ősbnyomás egy folyamatos megújulás. Amikor pedig egy új ősbnyomás kiszorítja az őt megelőzőt, akkor az retencióba megy át. Így még mindig tudatos, de immár egy elmúlt hang mostjaként. Ugyanakkor a retenció sohasem egyedül kapcsolódik az ősbnyomáshoz, hanem retenciók sorozataként, amelyben minden egyes retenció egy korábbiak módosulása. Ilyen értelemben minden egyes retenció valamikori ősbnyomások többszörös módosulását hordja magában, ezt pedig mint saját múltját kapcsolja a mindenkor aktuális mosthoz. Az aktuális, benyomászerű tudat mindig magával vonja az éppen elmúlt retencionális tudatát. Ilyen értelemben minden egyes felfakadó most egyúttal az éppen elmúlt keletkezése is. A retenciónak köszönhetően ez az újonnan felfakadó most az elmúlt folytatása, továbbfejlődése, ugyanakkor minden elmúlt, retencionális kontinuumban adott mostfázis mint ennek az ősbnyomásnak a múltja jelenik meg.¹⁰ Az aktuális mostfázis ugyanakkor egy várakozáshorizonttal is folyamatos kapcsolatban van, amelyet Husserl protenciónak nevez. Azt, hogy ez milyen módon szervezi a tapasztalat alakulását, az 1905-ös időelőadásokban Husserl nem fejti ki bővebben, az 1917–18-as időelmélkedéseiben, a *Bernaui kéziratokban* azonban kiemelten tárgyalja.¹¹

A *Bernaui kéziratokban* elemzése már a genetikus elképzelések jegyében születtek, így újszerű perspektívában tárgyalják az idő problémáját, ami a korábbi, statikus modell átértelmezését vonja maga után. Az ősbnyomás immár nem annyira az eredeti felfakadás, az abszolút kezdet helye, hanem valamilyen értelemben a jövőre vonatkozó előzetes várakozás, egy protenció betöltődése is.¹² A protenció egy dallam

7 | Edmund Husserl: *Előadások az időről*. Ford. Sajó Sándor és Ullmann Tamás. Atlantisz, Bp. 2002. 20.

8 | Uo. 39.

9 | Uo. 41.

10 | Uo. 41–47.

11 | Edmund Husserl: *Die bernaui Manuskripte über das Zeitbewusstsein (Husserliana XXXIII)*. Kluwer, Dordrecht, Boston, London 2001.

12 | Uo. 7

esetében például az aktuális hang vagy dallam további lefolyásának az előrevetítése. A jelenbeli tapasztalat formálódása tehát egyrészt az aktuális protencióinak, másrészt a már retencióba süllyedt jelenfázis protencióinak a függvényében alakul. Ugyanúgy, ahogy a retenciók, a protenciók esetében is egy módosulási láncolatról beszélhetünk, ahol minden egyes jelenbeli várakozás múltbeli, betöltött vagy be nem töltött várakozások tovább élésévé válik. Ebben az értelemben nincs megformálatlan, a maga spontaneitásában adódó ősbnyomás. A helyzet azonban még ennél is komplexebb, a retenciók és protenciók ugyanis folyamatosan egybefonódnak, és minden jelenfázisban áthatják, átszövik egymást.¹³ Ebben az értelemben azonban az ősbnyomás hületikus összetevője, a nyers érzet vagy érzéki sem egy önmagában adódó benyomás, hanem egy tudatilag már többé-kevésbé formált, retencionális-protencionális halmazba illeszkedik. De nem annak egy elemként vagy elkülöníthető fázisaként, hanem az élményfolyam részeként. Amint Ullmann Tamás rámutat, az *Időelőadások*hoz képest itt nemcsak a megközelítés, hanem a fogalomhasználat is megváltozik.¹⁴ Ősbnyomás helyett Husserl itt már ősadatról (Urdatum), időtárgy helyett pedig eseményről beszél. Ha egy dallam megjelenését – érvel Ullmann – nem egy időtárgy, hanem egy tapasztalati esemény megjelenésének tartjuk, akkor nagyon is átértelmeződik a protenciók szerepe.¹⁵ Az esemény értelmét ugyanis meghatározza, hogy miként tapasztaljuk, másrészt egy eseményhez protenciók sokasága kapcsolódik, amelyek közül a megvalósult visszamenőleg is átírja a többi lehetőség érvényét. Ezáltal kijelöli az újabb lehetséges protenciókat, és meghatározza az esemény jelenbeli megélését. Az esemény és megélése egy folyamatosan változó, dinamikus értelemalakulás. Lefolyása pedig nem lineáris időbeli fázisok egymásra következése, hanem egyfajta ide-oda mozgás, oszcilláció a különböző protenciók és retenciók között.¹⁶

Passzív genezis

A passzív genezis témája Husserlt dokumentálhatóan 1917–18-ban, a *Bernaui kéziratok* megírásának időszakában kezdi el foglalkoztatni, majd az elkövetkező években ki is dolgozza a tapasztalati értelem genetikus elemzésének alapelveit. A genetikus fenomenológia célja a tapasztalati értelem keletkezésének kutatása és e keletkezés törvényszerűségeinek feltárása. Husserl genetikus elemzéseiben egyrészt a tárgyiságok keletkezését követhetjük nyomon, másrészt az ezt megelőző, megalapozó passzív szintéziseket – az úgynevezett hületikus adottságok kialakulását. Továbbá azoknak az affektív szerveződéseknek a létrejöttét, amelyek mindezt megalapozzák. E szintekhez tartozik egy passzív, a szintéziseknek teleológiát adó háttérstruktúra is, amelyet Husserl ösztönintencionalitásnak nevez.¹⁷ A genetikus fenomenológia egyrészt ezt az ösztönintencionalitást tárja fel, másrészt azoknak a passzív, asszociatív szintéziseknek a működését mutatja meg, amelyek minden tárgyi, intencionális értelemképződést

13 | Ullmann Tamás: *A láthatatlan forma*. L'Harmattan, Bp. 2010. 206.

14 | Uo. 205.

15 | Uo. 209.

16 | Uo. 207.

17 | Marosán Bence Péter: *Kontextus és fenomén II*. L'Harmattan, Bp. 2020. 220.

megelőznek. A genetikus fenomenológia módszere ugyanakkor némileg más, mint a fenomenológiai redukció statikus fenomenológiában kitüntetett változatai. Itt már nem működik az akaratlagos szemléleti beállítódásváltás, az eidetikus variáció és a különböző képzeleti és gondolati perspektívaváltások. Az egyetlen fogódzó a változás és értelemalakulás egyes szám első személyű megfigyelése, aminek során legfeljebb a kész tárgyiságoktól és az e tárgyiságok létre vonatkozó, alapvető feltételezésektől kell eltekintenünk. Azaz mindentől, ami egy meghatározott, rögzített formába szorítaná az élményeket.

A *Husserliana XI*-ben összegyűjtött, passzív szintézisről szóló szövegek, illetve a későbbi C-kéziratok alapján úgy tűnik, hogy Husserl szerint minden tudati szintézis legalsó és legalapvetőbb szintje a nyers érzéki adatok, a hűletikus adottságok szintje.¹⁸ Ezek még nem azonosítható, nem objektivált érzéki adatok, és jellemzően nem izoláltan bukkannak fel, hanem egy érzéki mező részeként, a tárgyiságok kontextusaként. A hűletikus tárgyiságok létrejöttét egy következő szinten asszociatív szintézisek valósítják meg, amelyek az időtudat szintetizáló tevékenységére épülnek. Amint arra korábban már utaltam, az ősbemutató formájában a tudatba lépő hűletikus adat azáltal tesz szert tartós létezésre, hogy a retenció reproduktív módon megőrzi, és így egy fáziskontinuum részévé válik.

Asszociáció és affektivitás

Freudhoz hasonlóan Husserl is azt találja, hogy a tudat mélyrétegében munkáló, legalapvetőbb, személytelen működésmód az asszociáció. Az asszociatív működések két szinten fejtenek ki hatást: a már kialakult tárgyi értelmek és a még alakulófélben lévő értelemkezdemények között. Minket most az utóbbi szinten zajló folyamat érdekel. Ezt a hűletikus szinten működő asszociációt Husserl bizonyos szöveghelyeken „őssasszociációnak” (Urassoziation) nevezi, tudniillik ez az, ami az eredeti érzékiség és az eleven jelen szférájában létrehozza a hűletikus mezőt.¹⁹ Marosán szerint úgy kell ezt elképzelnünk, mint a hűletikus egységek (de nem önálló adatok) közötti folyamatos szintézist és összeolvadást (Verschmelzung).²⁰ Husserl ennek az őssasszociációnak két alapvető típusát különbözteti meg: a homogenitáson és a heterogenitáson alapuló asszociációt. Ezek egyszerre működnek, egymással párhuzamosan és egymással összefüggésben, hiszen az érzéki mezőből csak úgy tud bármi kiemelkedni, hogy közben különül más alakzatoktól és a háttérüket képező mezőtől, miközben a hozzá hasonlókhöz kapcsolódik. A homogenitásnak és a heterogenitásnak ezek a szintézisei hozzák létre a vizuális, akusztikus és taktilis mezőt.²¹ Az egymással összekapcsolódó hűletikus adatok ugyanakkor többszörösen rétegzik ezt az érzéki mezőt, így kialakítják az előtér és háttér viszonyait. Az előtér és a háttér mindig elválik egymástól, és az azokat érzékelő szubjektum, illetve érzéki egységek függvényében folyamatosan változik. Ezzel, akár látási, akár tapintási, akár hallási tapasztalatainkat vizsgáljuk,

18 | Lásd *HUA 11*.

19 | *HUA 11*. 151, 157, 180, 390.

20 | Marosán Bence Péter: *i. m.* 180.

21 | *Uo.* 184.

folyamatosan találkozunk. Egy metrómegállóban például az egyik pillanatban az érkező szerelvény hangja még csak háttér a mellettem álló, hangosan vitatkozó utasok beszélgetéséhez képest, de pár másodperc múlva, ahogy közeledik, ez megváltozik. A szerelvény hangja erőteljesebbé válik, és kiemelkedik a hallómezőből. Pár másodperccel később, amikor megáll, és csendesebben zúg, a ki- és beszálló emberek lépte, cipőjük kopogása kerül a hallótér fókuszába, amelyből szintén kiemelkedik egy-egy telefonbeszélgetés foszlánya vagy a hangosbemondó közleménye. A hületikus genezisnek ezen a szintjén még nincsenek kialakult tárgyi értelmek, csak értelemkezdemények és egymással vetélkedő értelemrendek.²² A hületikus szintézisek ugyanakkor már motiválják, irányba terelik az értelemadást. A hületikus komponens ugyanis a tapasztalatban olyan tényezőként adódik, ami afficiál, azaz felkelti a tudat figyelmét.

Az affekció Husserl meghatározásában az a mód, ahogyan a hületikus adottságok hatást gyakorolnak/hatást váltanak ki a szubjektumban. A hületikus adottságok kiemelkednek az érzéki mezőből, majd a kiemelkedésekből affektív inger (Reiz) indul ki a tudat felé. Azt is mondhatjuk, hogy az érzéki mező az én számára affektív tendenciák és ingerek szövedékeként jelenik meg, amit Husserl találóan affektív domborzatnak (Relief) nevez.²³

Az affektív egységek közötti egyik alapvető asszociációs fenomén az ébresztés (Weckung) fenoménje. Husserl asszociatív ébresztésről, illetve affektív ébresztésről is beszél, amely azon alapul, hogy az egyes hületikus-affektív elemek rezonálnak egymásra.²⁴ A tapasztalás folyama során bizonyos elemek lesüllyednek a tudat mélyére vagy a háttérbe szorulnak. Egyes jelenbeli benyomások azonban ismét a tudat fókuszába emelik a már lesüllyedteket, és a retroaktív ébresztés során teljesen átrendezik az általuk létrehozott érzéki mezőt.

Retroaktív ébresztés

Ullmann Tamás szerint a retroaktív ébresztés tapasztalata alapvető bizonyíték a tudatosság szintje alatt zajló, passzív értelemképződésre, ugyanakkor a genetikus fenomenológia egyik kitüntetett vizsgálódási terepe.²⁵

De mi is az a retroaktív ébresztés? Husserl ennek kapcsán folyamatosan a dallam felismerését hozza fel példának. Abban a pillanatban, hogy a háttérben szóló zene hangjait, amely korábban nem ragadta meg különösebben a figyelmem, hirtelen egy ismerős dallamként ismerem fel, retroaktív ébresztés történik. A dallamként való felismerés ugyanis feltételezi, hogy a zenét úgymond visszamenőleg is ekként a dallamként azonosítom. Egy másik példa erre, hogy ülök a laptopom előtt, és elmélyülten koncentrálni írok valamit. Egy idő után nagyon nehezemre esik a figyelés, és feszültté, irritálttá válok, majd egyszerre csak meghallom, hogy a kutya nyüszít az ajtó előtt. Akkor jövök rá, hogy azért érzem magam feszültnek, mert egy ideje már hallom ezt a nyüszítót

22 | Uo.

23 | HUA XI. 164.

24 | Uo. 406–410.

25 | Ullmann Tamás: *i. m.* 278.

hangot. Tapasztalatom ettől a felismeréstől visszamenőleg is átíródik. A retroaktivitás azonban nemcsak a kiterjesztett jelen vagy a közelmúlt kapcsán történik meg, hanem az is előfordul, hogy egy jelentőségteljes felismerés nyomán átíródik a távolabbi múlt egy egész szakasza, és ezáltal a jelen is. Vegyünk például egy szakítási helyzetet. A barátom, akivel már hetek óta feszültebb viszonyban vagyok, egy reggeli kávézás alkalmával közli, hogy ő tulajdonképpen nem akarja velem ezt a kapcsolatot folytatni. Ettől a közléstől egyrészt értelmet nyer az elmúlt hetek feszültsége, távolságtartása, másrészt bizonyos korábban elhangzott mondatok és események teljesen más fénybe kerülnek. Hirtelen világossá válik, hogy miért volt napokig elérhetetlen, és miért nem válaszolt az üzeneteimre. Hogy miért viselkedett olyan furcsán bizonyos helyzetekben, amikor ott volt egy bizonyos másik nő. A közelmúlt eseményei ezektől az új felismerésektől teljesen új értelmet nyernek, a hetek óta tartó feszültség és rossz előérzet alakot ölt.

De mi történik ezekben a helyzetekben? Amint Ullmann is felhívja rá a figyelmet, itt nem pusztán a múlt egy új értelmezése történik, hanem maga a múlt változik meg. Egy új múlt jelenik meg lelki szemeim előtt, amektől nem szünteti meg, de érvényteleníti a korábbi. Egy paradox megfogalmazással élve, a jelen egy eseményének a hatására egy új múlt keletkezik.²⁶ De hogyan történik mindez? Úgy, hogy a rejtett értelem már eleve is ott volt a történetekben, ott vonult mintegy búvópatakként, ki nem mondott, fel nem ismert lehetőségként. Nem készen, ebben az alakjában, amelyet felismerek, hanem egy formálódó, alakuló sokértelműségként, ambivalens értelem-tendenciák kavargásaként. Az ébresztés fenomenójában az történik, hogy egy jelenbeli benyomás affektív ereje visszasugárzik (Rückstrahlung affektiver Kraft) a korábbi, affektíve gyengébb vagy semleges érzéki adatokra, és azokat erővel, elevenséggel tölti fel. Husserl ezt a következőképp fogalmazza meg:

Az elrejtett értelem implikációjához lényegszerűen tartozik hozzá az ébresztés ősfenomenje. Ez alatt két dolgot értünk és választunk le: a már önmagában tudott ébresztését és az elrejtett ébresztést (...) az eleven jelen az új affektív erő mindig új forrását hordozza, ami ébresztő módon átáramolhat összefüggésekbe, a retencionálisan konstituált egységekbe, és ami mind koegzisztenciában lehetővé teheti az összeolvadás, az összekapcsolás és a kontraszt szintéziseit.²⁷

Az összeolvadás és összekapcsolódás szintéziseinek a kulcsa tehát az affektív érintettség, a szónak a husserli és tágabb értelmében egyaránt. Figyelmünket mindig az kelti fel, ami érzékileg és érzelmileg megérint. E kettő valójában nem is szétválasztható. Az affektív visszasugárzás ugyanakkor – amint arra Ullmann szintén kiemelten felhívja a figyelmet – nem a kész intencionális vonatkozások mentén zajlik, és nem is az idő tengelye, vagyis a retencionális sor mentén, hanem azzal mintegy ellentétes irányban: azt megakasztva, felforgatva érvényesül. Egy úgynevezett harmadik tengelyen, amely, bár érintkezik és hatással van mindkettőre, megvannak a maga saját törvényszerűségei.²⁸ Ezzel kapcsolatban tanulságos az *Elemzések a passzív szintézisről* következő passzusa:

26 | Uo. 279.

27 | HUA XI. 172. Az magyar fordítás Ullmann Tamás könyvében szerepel. Lásd Ullmann: i. m. 279.

28 | Ullmann: i. m. 289–290.

Az eleven jelenen belül egy egészen sajátos affektív teljesítménnyel kerülünk szembe, nevezetesen a rejtett, implicit intencionalitásában elakart felébredésével. Az affektív erőközlés révén, aminek az ősforrása természetesen az impresszionális szférában van, egy affektíve sajátos tartalommal szegény vagy éppen teljesen üres retenció képessé tehető arra, hogy újra visszaadja azt, ami benne rejlik, mint elködösült értelemtartalom. Egy retenciót nem lehet úgy elemezni és feltárni, mint egy szilárd dolgot. Semmi szilárd nincs benne, és nem lehet rögzíteni, hiszen a retencionális folyamatot nem lehet feltartóztatni lefolyásának merev szükségszerűségében. Ha az áramlásban konstituált tárgy sajátos affektív erőre tesz szert, akkor ugyan a retencionális változás folyamata állandóan továbbléphet, ám az evvel kéz-a-kézben járó affektív elködösülés folyamata fel lesz tartóztatva.²⁹

Ullmann úgy gondolja, hogy a keletkezés folyamatáról kizárólag a retroaktivitás révén szerzünk tudomást, ugyanis ez az a tapasztalatunk, amelyben egyszerre tudunk belülről, az átéltség érzetével és kívülről, a reflektív tekintet távolságával ránézni arra. A keletkezés ugyanis csak egyes szám első személyből megélve és megfigyelve az, ami: alakulás, változás, valamivé válás, melyben a tárggyal együtt magam is változom.³⁰ A retroaktív ébredtésnek szerinte döntő jelentősége van a genetikus fenomenológia számára, ez lehet ugyanis az alakuló értelem felmutatásának legfőbb módszertani eszköze. A keletkezést nem lehet steril, akaratlagos szemléleti redukciók végrehajtásával megközelíteni, csak a spontán módon megtörténő tapasztalatokban tetten érni.³¹

Fontos még kiemelnünk, hogy amint Husserl nyomán Ullmann hangsúlyozza, a retroaktív ébredtés nem valami kivételes, ritkán megtörténő esemény, hanem a tudat működésére általában jellemző mozgás. Tapasztalataink nagy része valójában retroaktív szerkezetű.

Összegezve Husserl idővel és passzív szintézisekkel kapcsolatos elgondolásait, azt mondhatjuk, hogy az aktuális tudatot affektív és asszociatív összefüggések hálózata veszi körül, amely az éppen tudatos tartalmak háttereként, horizontjaként van jelen. Fenomenológiai értelemben ezt a háttérret vagy horizontot nevezhetjük tudattalannak. Az asszociatív és affektív működést pedig, melyeket legtöbbször a retroaktív ébredtés hoz működésbe, a tudattalan értelemképződés folyamatainak.

Approaches to the Thematization of the Unconscious in Husserl's Phenomenology

Keywords: Husserl, unconscious, sense-constitution, passive synthesis, retroactivity

Within the phenomenological tradition running from Brentano through Husserl to Merleau-Ponty, the unconscious is understood as a pre-intentional process – a mode of passive synthesis – that, though currently not within the field of awareness, can nonetheless be brought to consciousness and is rooted primarily in the embodied dimension. While Husserlian phenomenology is principally concerned with elucidating conscious

29 | HUA XI. 173. Az magyar fordítás Ullmann Tamás munkája. Lásd Ullmann: *i. m.* 283.

30 | Ullmann: *i. m.* 284–285.

31 | Uo.

experience – its modes, structures, and genetic constitution – Husserl's work also contains analyses that take up the question of the unconscious, albeit in a way markedly different from Freud's. What Husserl designates as "the unconscious" corresponds most closely to Freud's notion of the preconscious.

In this article, I contend that the problem of the phenomenological unconscious surfaces in Husserl's philosophy in four distinct contexts, each of which presents it, in some sense, as the background horizon of sense-constitution or as a latent operative dimension. In this paper I focus in particular on the temporal-phenomenological and genetic perspectives, as well as on the issue of retroactivity, since Husserl's analyses in these domains, I argue, address the topic with the greatest depth and philosophical reach.